

Sarvinoz Umaraliyeva Muqimjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika institutida

Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi

203- guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bir ma’noli va ko‘p ma’noli so‘zlar keng ilmiy yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Bir ma’noli va ko‘p ma’noli, metafara, metanimya, senekdoxa, vazifadoshlik.

Abstract. In this article, monosyllabic and ambiguous words are widely covered scientifically.

Keywords: unambiguous and ambiguous, metafara, metanimya, synecdoche, assignment

Аннотация. В данной статье широко освещаются однозначные и многозначные слова.

Ключевые слова: однозначный и многозначный, метафора, метанимия, сенекдоха, дежурство.

Har qaysi tilda sanoqli til bilishining turli xil birikuvida cheksiz tushuncha va fikrni ifodalashga harakat qilinadi. Ana shunday harakat tufayli tilda ilgari mavjud bo‘lgan so‘zda yangiyangi ma’no yuklanadi. Natijada bir ma’noli va ko‘p ma’noliso‘z hosil bo‘ladi. Bir ma’noliso‘zlar tilimizda kam sonni tashkil qiladi va ilmiy kasb-hunar doir atamalarni, shuningdek, yangi paydo bo‘lgan so‘zlarni o‘z ichiga oladi. Gap ichida ham, gapdan tashqarida ham aynan bir ma’noni ifoda etuvchi so‘zlar bir ma’noli so‘zlar deyiladi. Masalan, kompost, marmar, morfologiya, taassurot, xulosa, gigiena, g‘oya, mimika, qolib, fonema va boshqalari. “Qoshlari kamon, kipriklari o‘q, lablari g‘uncha, tishlari inju, oy yuzli, gulyuz, pariroy bu kabi gozal so‘zlarni faqatgina o‘zbek adabiyotida ko‘rishingiz

mumkin. Chunki bu soʻzlardan foydalanish bu kabi uslub oʻzbek shoirlariyu, oʻzbek yozuvchilariga hosdir. Soʻzlarda ikki xil maʼno turi mavjud boʻlib. Birinchisi oʻz maʼno, ikkinchisi esa koʻchma maʼno deb yuritiladi. Birinchi maʼno turiga keladigan boʻlsak, oʻz maʼno soʻzlarning yakka holda kelganda ham matn ichida kelganda ham bir manoni anglatga bu oʻz maʼnoli soʻz deyiladi. Agar yakka holdagi maʼnosi bilan matn ichidagi maʼnosi ikki xil boʻlsa unda bu soʻz matn ichida koʻchma maʼnoda qoʻllanayotgan boʻladi. Qanday qilib soʻzning oʻz maʼnoda va koʻchma maʼnoda qoʻllanilayotganini topishimiz mumkin degan savolga biz shunday deb javob beramiz: bu juda onson matn ichidagi soʻzlarni yakka holda qoʻllab koʻramiz bunda yuqorida aytganimizdek matn ichidagi soʻz yakka holda kelganda ham matn ichida kelganda ham bir xil maʼno anglatga oʻz maʼnoda qoʻllanilayotgan yoki yakka holda boshqa maʼno anglatga koʻchma maʼnoda qoʻllanilayotgan boʻladi. Buni sizga bir qancha misollar yordamida tushuntirib berishimiz mumkin. Misol uchun: "Sovuq niyyat qilma doʻstim" degan gapdagi "sovuq" soʻzini yakka holda qoʻllab koʻramiz "sovuq" soʻzi havoga, suvga nisbatan oʻz maʼnoda qoʻllaniladi. "Sovuq niyyat", "sovuq nafas", "sovuq bashara" bunday birikmalar bilan gaplarda kelganda "sovuq" soʻzi oʻz maʼnodan chiqib koʻchma maʼnoda qoʻllanilayotgan boʻladi. "Bir sixga qornim toʻyib qoldi" bu gapda esa "six" soʻzini yakka holda qoʻllab koʻramiz "six" soʻzi yakka holda qoʻllanganda six yaʼni temir narsa buyun maʼnolarini anglatadi va u yiyiladigan narsa emas bu soʻz ham yakka holda qoʻllanganda va matn ichida kelganda ikki xil maʼnolarni anglatyapti va matn ichida koʻchma maʼnoda qoʻllanilyapti. Mana soʻzlarning ikki xil maʼnosini oʻz va koʻchma maʼnosini va uni qanday qilib topishni oʻrganib oldik. Bizga koʻchma maʼnodagi soʻzlarni toping degan savollar, testlar abituriyentlik paytlarimizdan boshlab bizni qiynaydi. DTM testlarida ham bu kabi savollar kam emas, shuning uchun ham koʻchma maʼnodagi soʻzlarni va ularning turlarini mustahkam qilib oʻrganishimiz zarurdir. 1. METAFORA. "Metafora - biror narsa yoki harakatni tushuntirish maqsadida maʼlum bir boshqa obyekt xususiyatidan foydalanadigan adabiy tushuncha" – deb taʼriflaydi John Stephen.¹ Keling oʻrganadigan munosabatlarimiz qaysilar ekanini bilib olaylik: 1 Tashqi oʻxshashlik

munosabati. 2 Aloqadorlik munosabati. 3 Butun va qism munosabati. 4 Vazifadagi o'xshashlik munosabati. Ma'no ko'chish usullari to'rt xil ular: 1 Metafora 2 Metonimiya 3 Sinekdoxa 4 Vazifadoshlik Bular ma'no ko'chish usullarining ketma- ketligi. Bundan tashqari ma'no ko'chishining kinoya, tag ma'no degan turlari ham mavjud. Bular haqida esa to'rt xil usullari haqida ma'lumot berilgandan so'ng to'xtalib o'tamiz. 1. Metafora- metaphora "ko'chirma" demakdir. Predmet, narsa, hodisalarning tashqi o'xshashligiga, shakliy, ichki belgilariga asoslanib ma'no ko'chishiga metafora deyiladi. Ko'proq tashqi o'xshashlikka metafora deyiladi. Metafora usulida nom ko'chishi narsa va hodisalar o'rtasida nisbiy o'xshashlikka ko'ra bo'ladi va ularning rangi, shakli, harakati ikkinchi shunday predmet belgisi bo'lgan nomini oladi. Bu usul bilan ma'no ko'chishi uchun umumiy belgi tushuncha saqlanadi. Misol uchun "qora niyyat" bunda qora so'zida ma'no ko'chishi kuzatilyapti. Qora qalam bo'lganda o'z ma'no bo'lardi, qora rang bilan ichidagi yomon niyyatni o'xshatganligi sababli metafora usulida ma'no ko'chyapti. Xususan, Arastu bu atamani keng ma'noda qo'llagan. Faylasuf o'zining "Ritorika" asarida quyidagi fikrni ifodalaydi: "Metafora yuksak darajada aniqlik, yoqimlilik va oxorlilik jozibasiga ega, undan o'rinli foydalanish nutqni bezaydi"² Metafora ko'proq quidagilarga: 1. Odam tana azolariga (qo'l, oyoq, yuz, lab, tish, yelka). 2. Kiyimlar va ularning biror qismiga (yoqa, etak). 3. Hayvon, parranda va hashorotlarning biror azosi (qanot, dum, tumshuq, shox). 4. O'simlik va uning qismi (ildiz, tomir). 5. Qurollar (nayza, pichoq). Masalan: Tog'ning etagidagi uy. Uyimiz daryo yoqasida. 2. METONIMIYA. Metanomiya "meta"-qayta, "anoma"-nom deganidir. Predmet narsa va hodisalarning bog'lanishidan birining nomini ikkinchisiga ko'chirish tufayli yuzaga keladigan ma'no ko'chishi metonimiya deyiladi. Bunday ma'no ko'chishiga tashqi va ichki o'xshashliklar hisobga olinmaydi balki, so'z ma'nolarining bir-biriga bog'liqligi hisobga olinadi. Shunga ko'ra quidagi munosabatlarga bo'linadi. 1. in munosabati (ko'za, piyola, samovar). Masalan to'ldirib qo'y qadahlarni yangrasin gulyor (qo'shiq). 2. Joy tashkilot so'zidagi doimiy aloqaga ko'ra (shahar, tashkilot). 3. Muallif bilan asari orasidagi aloqa. Masalan Navoiyni o'qidim. 4. Boshqa hodisalar bilan uzviy

aloqa orasida kelishi mumkin. 5. Tasir sababi munosabati Bolalar uyning qivonchi

6. O'zining mazmuni uchin qita Bir chashka iching 7. Ramziy ma'no ega bo'lgan belgi Ular bayroqa sodiqlik qasamyod qildilar. 8. Hammasi uchun qism munosabati. Jamoangizni to'rini himoya qiling. 9. Hammasi qism uchun. Avtomobilni yuving.(korpusga murojat). 10. Siz foydalanadigan asbob. Bu Parijdagi eng yaxshi chotka. (Rassomga murojat qilish). Masalan o'n to'qqizga chiqasan bugun. Metonimiya bilib olganingizdek aloqa yuzasidan ma'no ko'chish turi hissoblanadi. Bu ma'no ko'chish turini ham avvalgilardak avval ma'nosi ko'chgan so'zni topamiz so'ng u so'zni qanday ma'nosi ko'chganligini aniqlaymiz agar tashqi ko'rinishi o'xshash bo'lsa metafora, aloqa yuzasidan ma'no ko'chsa metonimiya bo'ladi. 3. SINEKDOXA. Ma'no ko'chish usulining sinekdoxa turiga ham keldik. Sinekdoxa "sinekdohe" - birga anglamoq deganidir. Butun orqali qism, qism orqali butunni ifodalash asosida so'zlardagi ma'no ko'chish usuli sinekdoxa deyiladi. Masalan: "qo'limni kesib oldim" deganda qo'limni deb barmog'ini nazarda tutmoqda, barmoq qo'lining qismi bo'lganligi uchun ya'ni butun orqali qismni anglatmoqda, "tuyoqlarni ko'paytiramiz" bu gapda esa tuyoq deb hayvonlarni nazarda tutmoqda, tuyoq hayvonning qismi bo'lganligi uchun qism orqali butunni nazarda tutmoqda, yoki bo'lmasa "eshikka kirin mehmon bir chaqchaqlashamiz" bu gapda ma'nosi ko'chgan so'z "eshik" so'zi bo'lib, bu gapda "eshikka kirin" deb uyini nazarda tutmoqda. Eshik uyning qismi bo'lganligi uchun bunda ham qism orqali butun nazarda tutilmoqda. Sinekdoxa quidagi munosabatlarga ko'ra ma'no ko'chadi. 1. Tana a'zolari orqali. O'n qo'lingni og'zinga solma. 2. Kiyim va uning qismlari orqali. Hisobida adashgan cho'ntagidan ayrilar. 3. Predmet, narsa, qurol. Xamir uchidan patir. 4. Hayvon parranda tana a'zolari. Qizilishton (qush), tulki (tulki terisi). 5. Daraxt va mevasi. Namangonning oknasi hil hil pishibdi. (qo'shiq). 4. VAZIFADOSHLIK. Vazifadoshlik - funksiyadoshlik deganidir. Narsalar, buyumlar, predmetlarning vazifasi o'xshashligiga asoslanib ma'no ko'chish turi vazifadoshlik deyiladi. Vazifadoshlik bilan metaforani faqrlab olish juda zarurdir. Misol uchun metaforada ham vazifadoshlikda ham narsalar, predmetlarning o'xshashligiga qaraladi, lekin

metafora tashqi o'xshashlik bo'lsa vazifadoshlikda esa narsa, buyum, predmetlarning tashqi o'xshashligiga emas balki faqatgina vazifasi o'xshashligiga qaraladi. Misol uchun: "stolning oyog'i qiyshayib qoldi" bu gapda ma'nosi ko'chgan so'z "oyog'" so'zi bo'lib inson oyog'i bilan stolning oyog'ini vazifasi bir xilligi uchun vazifadoshlik bo'ladi.

REFERENCES

1. Ne'matov H. Bozorov. Til va nutq. Toshkent 1993.23 Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent 1996.
2. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. Toshkent 1963.
3. Mirzayev M. Usmonov S. Rasulov R. O'zbek tili. Toshkent 1979.